

Pojetí absolutního a relativního prostoru ve filozofii a jeho vztah k teritorialitě moderního státu

TOMÁŠ WEISS

Conception of absolute and relative space in philosophy and their relationship to the territoriality of the modern state

Abstract: The paper seeks to find the relationship between the philosophical debate on absolute and relative space and the IR debate on territoriality. It shows the relation between the absolute space concept and the territorial definition of the modern state. It also seeks to find parallels between relativity and relative space on one hand and the current questioning of territoriality and attempts to find a substitute for it on the other. Due to the fact that relativity has not been overthrown in philosophy of physics, the article concludes that we cannot expect a relative conception of space to disappear from IR either.

Key words: state, territoriality, space, absolute space, relative space.

Pojem prostoru je zásadní pro pochopení a uchopení světa kolem nás. Představuje totiž základní kategorii, pomocí které člověk vnímá svět okolo sebe. Vedle ontologických otázek má pojetí prostoru důležitý význam pro formulaci konceptů a teorií v mnoha oblastech zkoumání lidské činnosti, kromě jiného i v mezinárodních vztazích. Současná představa o státech a o jejich systému je úzce spjatá s prostorem a formě teritoriality.

Cílem této práce je nastínit souvislosti mezi filozofickou diskuzí o prostoru a konceptem teritoriality v mezinárodních vztazích. Tázání se po charakteru a existenci prostoru patří k základním otázkám ontologie, a tedy ke klíčovým otázkám existence a vlastností světa okolo nás. Zároveň ovšem filozofická diskuze o prostoru úzce souvisí s epistemologickými otázkami po způsobu vnímání a poznávání světa. Na rozdíl od přírodních věd, zejména fyziky, které svými objevy přímo formují a mění odpovědi na ontologické otázky, mezinárodní vztahy takový vliv nemají. Jejich vazba na ontologii je spíše jednosměrná: popisují-li teorie mezinárodních vztahů určující faktory pro interakce mezi aktéry na mezinárodní scéně, popřípadě pokud normativně argumentují, na čem by tyto interakce měly být založeny, činí tak na základě určité sady předpokladů kromě jiného i o tom, jaké jsou vlastnosti prostoru, v němž se aktéři pohybují.

Vývoj oboru mezinárodních vztahů není na první pohled přímo navázaný na vývoj filozofie. Odráží vývoj společnosti jako celku, v němž stav dosaženého poznání a obecně přijímaného vysvětlení jevů formuje myšlení ve všech oborech. Způsob uvažování ve společnosti se zároveň projevuje i v umění nebo v zaměření a interpretaci historie. Primárním úkolem filozofie je nicméně tyto směry uvažování zpracovávat, pojmenovávat a formulovat. Právě sepsání s přírodními vědami a konečně fakt, že až do nedávné doby byli filozo-

fové také zároveň přírodovědci nebo fyziky, ilustruje způsob, jakým filozofie čerpá z ostatních oborů lidského poznání. Tato práce vychází z přesvědčení, že filozofickou diskuzi je možné chápat jako systém včasného varování změny paradigmatu. Objeví-li se ve filozofické debatě změna myšlení ve společnosti, je možné očekávat, že dříve nebo později se obdobná změna odehraje i v debatách ostatních oborů.¹

Primárně nás zajímají filozofické koncepty absolutního a relativního prostoru, tak jak je pojímali například Isaac Newton (*Newton, 1974*) na straně jedné a Gottfried Wilhelm Leibniz (*Schüller /ed./, 1991*) nebo Albert Einstein (*Einstein, 1993; Einstein, 2005*) na straně druhé.² Toto dělení mělo totiž zásadní dopad na obor mezinárodních vztahů, stejně jako i na některé další obory. Například podle Davida Harveyho spočívala koncem šedesátých let minulého století filozofie geografie stále na konceptu absolutního prostoru, zatímco praktická geografie pracovala s prostorem jako relativním (*Harvey, 1969, s. 209*). Od šedesátých let se teoretická geografie významně posunula (například kritická geografie, kritická geopolitika) a soustředí se na konstrukci prostoru společenskými vztahy. Do určité míry, i když přesně opačně platí ale Harveyho tvrzení u současné teorie a praxe mezinárodních vztahů, kdy teoretické koncepty pracují s relativním pohledem na prostor, kdežto diplomatická praxe nebo mezinárodní právo se do značné míry stále drží absolutního pohledu.

Ve filozofii a v mezinárodních vztazích i přes použití stejného termínu „prostor“ jde o poněkud odlišný koncept. Klasické teorie mezinárodních vztahů nazírají prostor do značné míry utilitárně, jako prostředek k definování aktérů a jejich funkcí; nezajímají je tolik jeho kvality nebo způsob vnímání. Ve skutečnosti to, co je primárně zajímavé, není prostor, nýbrž *místo*, tedy „umístění“ bodu v prostoru ve vztahu k ostatním bodům a jeho důsledky. Až v posledních letech se teorie mezinárodních vztahů začaly ptát po vlastnostech prostoru a jeho vnímání (*srovnej Ó Tuathail, 2000*). Při hledání souvislosti mezi diskuzí o chápání prostoru ve filozofii a v mezinárodních vztazích bude ovšem používáno označení *prostor* pro oba koncepty, jak je tomu v daných diskurzích běžné.

V první části této stati bude stručně zmapována filozofická diskuze o prostoru, respektive debata v rámci filozofie fyziky. Pozornost bude věnována zejména konceptu absolutního prostoru, který odrážel po několik staletí určující interpretaci světa, jež měla také výrazný vliv na formování představ o mezinárodním systému. Následně bude prozkoumán fenomén moderního státu a jeho souvislost s chápáním prostoru jako absolutního. Třetí a čtvrtá část se potom bude zabývat současným zpochybněním postavení státu v mezinárodních vztazích a obsahovou koncepcí teritoriality.

FILOZOFIE FYZIKY OD RELATIVNÍHO PROSTORU K ABSOLUTNÍMU A ZPĚT

Aby se bylo možné dostat k diskuzi o relativním a absolutním prostoru, je nutné začít u jeho otevřenosti a homogenity. V aristotelovském obrazu světa uspořádaného do sfér pro takovou debatu nebylo místo. Vesmír má podle něj jasně definovaný střed, který je shodou okolností, respektive kvůli tomu, že je Země „těžká“, na stejném místě, jako je Země (*srovnej Huggett – Hoefler, 2009*). Teprve v okamžiku, kdy byl svět zbaven hranic, označen jako nekonečně velký a zároveň dělitelný na nekonečně malé díly, jako vesmír, který není uspořádán (*srovnej Koyré, 2006, s. 68–69*), mohla se naplno rozeběhnout debata o referenčních rámcích. Tedy jestli záleží na tom, z jakého místa člověk svět pozoruje, nebo jestli existuje jedna nadřazená vztažná soustava, nezávislejší na pozorovateli.

Koncept nekonečného prostoru, ačkoli na něm má podle Miliče Čapka zásadní podíl práce Giordana Bruna (*Čapek, 1976, s. XXII*), je spojován s René Descartem. Descartes hledá přirozenost tělesa a nachází ji v jeho rozlehlosti, protože všechny ostatní charakteristiky je možné odmyslet bez toho, že by těleso přestalo být tělesem (*Descartes, 1998, II/4*). Prostor je nicméně také definovaný svým rozměrem, a proto Descartes dochází k tvrzení, že prostor a hmota jsou totéž (*Descartes, 1998, III/16*). To ho vede k několika

dalším závěrům. Především dovozuje, že „svět, čili souhrn tělesné substance, nemá žádné hranice své rozlehlosti“ (Descartes, 1998, II/21). Pokud bychom si totiž takové hranice vymysleli, vždy bychom si museli představovat další prostor za nimi (to je koneckonců funkce hranic). Vzhledem k tomu, že je ale prostor substance, naše hranice by nebyla koncem substance ve vesmíru. Descartes dále dovozuje, že neexistují atomy (jako nejmenší nedělitelné částice), protože hmota je prostor a každý prostor lze dále dělit (Descartes, 1998, II/20). Zároveň ovšem Descartes zdůrazňuje, že ačkoliv atomy neexistují, musejí kvůli pohybu a souvisejícímu oddělování existovat nekonečně malé částice látky, které ovšem nejsme svou konečnou myslí schopni určit (Descartes, 1998, II/34–35). V konečném důsledku nás Descartes zanechává s prostorem, který je nekonečně rozlehlý a zároveň homogenní, protože se celý skládá z nekonečně malých částic hmoty/prostoru.

René Descartes sám definuje pohyb jako přesun jedné části látky či jednoho tělesa ze sousedství bezprostředně přiléhajících těles, která považujeme za jsoucí v klidu (Descartes, 1998, II/25). Jde tedy o pohyb relativní – definovaný vztahem k ostatním tělesům. Descartes tak připravil půdu pro diskuzi o absolutním a relativním prostoru, sám se jí ale nezúčastnil.³ Za výsadního zastávce **konceptu relativního prostoru** je proto považován Gottfried Wilhelm Leibniz. Prostor je podle názoru tohoto německého filozofa založen na osmi klíčovách tezích, z nichž jsou pro účely této stati důležité první tři (*shrnutí je založeno na: Khamara, 1993; Schüller /ed./, 1991, s. 37 a následující*):

- 1) Prostor je relativní fenomén. Jeho existence parazituje na existenci objektů, které jej zdánlivě okupují. Pokud by neexistovaly hmotné předměty, neexistoval by ani prostor.
- 2) Prostorové vztahy vznikají primárně mezi současně existujícími hmotnými tělesy. Týkají se objektů, ale ne míst v prostoru (která neexistují). Leibniz tak popírá samostatnou existenci prostoru, ale nepopírá existenci prostorových vztahů.
- 3) Teorie vyžaduje referenční rámec, který tvoří skutečné fyzické objekty, vůči nimž lze určit polohu jiných (skutečných nebo myšlených) předmětů. Prostor tvoří souhrn všech „míst“, která jsou definována jako body se stejnou polohou vůči danému referenčnímu rámci.

Podle Leibnizova názoru tak pojem prostoru nemá smysl bez předmětů, které obsahuje. Pokud by neexistovala hmota, neexistoval by ani prostor, protože by se neměl k čemu vztahovat. Nevylučuje ale zároveň existenci prázdného prostoru, který je možné definovat vůči danému referenčnímu rámci i bez toho, že by v něm v daném okamžiku hmota byla.

Koncept absolutního prostoru naproti tomu předpokládá existenci prostoru nezávisle na pozorovateli a na předmětech, které obsahuje. Tento koncept se nerozvinul dříve než v renezanci a jeho totální převaha nastoupila s prací Isaaca Newtona. Ten definuje absolutní prostor jako něco skutečného a odlišného od pozorovatelných předmětů. Takový absolutní prostor se skládá z věčných a neměnných bodů, které mohou být obsazeny nějakým druhem hmoty nebo zůstat prázdné.

„Absolutní prostor ve své podstatě, bez vztahu k čemukoli vnějšímu zůstává vždy stejný a nehybný. Relativní prostor je pohyblivá dimenze nebo rozměr absolutního prostoru; naše smysly jej určují podle jeho postavení k tělesům; často je považován za nehybný prostor; tak je dimenze podzemního, vzdušného nebo nebeského prostoru určena svou polohou vůči Zemi. Absolutní a relativní prostor jsou shodné ve tvaru a velikosti, ale nejsou vždy shodné numericky.“ (Newton, 1974, s. 6.)

Isaac Newton – jak je vidět z uvedeného úryvku – uznává existenci relativního prostoru – takového prostoru, který je možné pozorovat kolem sebe. Na rozdíl od Leibnize, pro něhož je relativní prostor jediným existujícím prostorem, mu ale Newton nadřazuje jakousi absolutní matici, kterou relativní prostor a hmota zaplňují. Pojem absolutního prostoru je pro Newtona klíčový, protože pro něj byl podmínkou platnosti jeho zákonů (Harvey, 1969, s. 195–196). Existence takového prostoru není ovšem samozřejmá právě proto, že není jednoduše pozorovatelná. Jak sám Newton uvádí, naše smysly vnímají díky jeho postavení vůči tělesům (referenčnímu rámci) pouze relativní prostor.

Odlíšný přístup, vedoucí nicméně ke stejnému závěru, tedy k nezávislosti prostoru na pozorovateli, zvolil Immanuel Kant. Ten považuje prostor za čistý (smyslový) názor. To znamená, že existuje předem, bez vztahu ke konkrétní zkušenosti. Svůj důkaz předkládá ve čtyřech krocích (*shrnutí je založeno na: Kant, 2001; Chotaš, 2004; Mattey, 2003*):

- 1) Pojem prostoru není získán z abstrakcí vnějších počítků. Aby si bylo možné představit předměty existující mimo pozorovatele, různé a na různých místech, je již zapotřebí mít předem představu prostoru. Pro člověka je představa prostoru podmínkou samotného vnímání. Pojem prostoru musí tedy předcházet vnějším počítkům a nemůže z nich být odvozen.
- 2) Prostor je nutně představou a priori (čistou). Nelze si představit, že prostor není, i když si dokážeme představit, že v něm nejsou žádné předměty. Je proto podmínkou možnosti jevů, a tak představou a priori. Představa prostoru je epistemickou nutností.
- 3) Ve třetím kroku Kant dokazuje, že je prostor bytostně jednotný. Všechny prostory jsou součástí jednoho prostoru, který z nich nelze složit, ale musí jim předcházet. Mohou být myšleny pouze v něm. Jak uvádí Martin Heidegger, „jednota prostoru není jednotou pojmu, nýbrž jednotou něčeho, co samo o sobě je jedinečně jediné“ (*citováno dle Chotaš, 2004, poznámka 37*). Prostor tedy není diskurzivním pojmem.
- 4) Představa prostoru není apriorním pojmem, ale názorem. Nekonečnost prostoru není dána nekonečným počtem různých možných představ a jejich společným znakem, jak by tomu bylo v tom případě, pokud by byla představa prostoru pojmem. Prostor obsahuje toto nekonečné množství v sobě, protože všechny části prostoru jsou zároveň.

Referenční rámec nekonečného, bytostně jednotného prostoru je ve svém důsledku prostorem absolutním – prostorem, mimo který nic není a který je nezávislý na pozorovateli. Z představy prostoru jako absolutního podle Davida Harveyho (*Harvey, 1969, s. 208*) přímo vyplývá tzv. kontejnerový pohled na svět. To znamená představa prostoru, který se postupně vyplňuje.

Z Kantovy definice vyplývá také další klíčová vlastnost prostoru, jež silně ovlivnila chápání prostoru ve společenských vědách – jeho homogenita. Heterogenní prostor by nespĺňoval požadavky Kantova třetího a zejména čtvrtého kroku: prostor je jedinečně jediný a jeho představa nevychází ze společného znaku více různých (heterogenních) představ.⁴

Přestože Kantova argumentace o prostoru je primárně epistemologická a nikoliv ontologická jako u Newtona, v konečném důsledku to nehraje velkou roli. Jak tvrdí Milič Čapek, Kantova učebnice fyziky by byla ještě newtonovštější než jakákoli jiná učebnice z 19. století, protože čas a prostor u něj nejsou empirické generalizace, ale nutné podmínky každé zkušenosti. Newtonovský model vesmíru tak nemůže být ohrožen žádnou další zkušeností (*Čapek, 1976, s. XXXVI*).

Koncepce absolutního prostoru navrhovaná Newtonem se ovšem v následujících desetiletích a staletích ukázala jako nevyhovující. Zavedený pojem absolutního prostoru, k němuž Newton přistoupil kvůli neschopnosti vysvětlit ve svých pohybových rovnicích zrychlení, byl „*sice logicky korektní, ale neuspokojivý*“ (*Einstein, 1993, s. 112*). Celá řada experimentů nemohla být vysvětlena dostatečně přesvědčivým způsobem. Teprve Einsteinova *teorie relativity* nabídla vyhovující řešení. V Einsteinově prostoru je konstantní rychlost světla, všechny inerciální vztažné soustavy si jsou ale rovny. Žádná z nich není nadřazena ostatním, jako je tomu u Newtona v případě absolutního prostoru. Jestliže Newtonův absolutní prostor byl chápán jako autonomní, tedy „*působil na hmotu, ale na něj nepůsobil nic*“, pojetí podle teorie relativity „*zbavilo prostor nehybnosti a přiznalo mu možnost účasti na fyzikálních procesech*“ (*Einstein, 1993, s. 118–120*). Relativistická fyzika se nespokojí s tradičním popisem reality jako neměnného prostoru a ubíhajícího času, ale propojuje oboje do čtyřrozměrného kontinua – prostoročasu. Pouze toto kontinuum si zachovává absolutní charakter (*Einstein, 1993, s. 111*). Odstřížení od konceptu absolutního prostoru je navíc posílené tím, že se v prostoru definovaném teorií relativity mění v zá-

vislosti na pozorovateli a na jeho rychlosti i tak základní vlastnosti předmětu, jako jsou jejich rozměry, a to v libovolné ze čtyř dimenzí. Albert Einstein vysvětlil své úvahy na příkladu dvou vztažných soustav – kolejí a po kolejích ujíždějícího vlaku. Ukázal, že není možné mluvit o „současnosti“ dvou událostí v absolutních termínech, ale pouze v závislosti na dané vztažné soustavě. Události, které se budou zdát současné z pohledu pozorovatele stojícího vedle trati, budou pro pozorovatele v jedoucím vlaku vypadat jako odehrávající se v různých okamžicích. Obdobná úvaha nicméně zpochybňuje i jednoznačnost určení délky – délka tělesa měřená v rámci jedné vztažné soustavy bude odlišná od délky stejného tělesa měřená v rámci jiné vztažné soustavy, která se vůči první vztažné soustavě pohybuje rovnoběžně s měřenou délkou (Einstein, 2005, s. 101–104; Lightman, 1992, s. 129–148). Teorie relativity, speciální a později ještě detailněji i obecná (Dorling, 1978), se tak opět vrací k prostoru závislému na pozorovateli.

ODRAZ KONCEPTU ABSOLUTNÍHO PROSTORU V MODERNÍ DEBATĚ MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ

Jak argumentuje R. B. J. Walker, Newtonovo (a Kantovo) podání prostoru jako absolutního a homogenního mělo „rozhodující roli při vymezování kulturních forem evropské civilizace“ (Walker, 1995, s. 129). To je vidět nejen v umění (jednobodová perspektiva), ale zejména v geografické revoluci,⁵ která doprovázela rozvíjející se a rozšiřující se obchodní zájmy Evropanů ve světě. Walker tvrdí, že geografická revoluce je přesně ten klíčový historicko-intelektuální kontext, v němž spatřujeme v postrezezanční Evropě vznik vazby mezi „představami o státní suverenitě a vědomím neporušitelného a ostře vymezeného prostoru“ (Walker, 1995, s. 129). Podobně i John G. Ruggie spojuje jednobodovou perspektivu s politikou – politický prostor začal být definován podle toho, jak vypadal v pohledu z jednoho pevného bodu. Koncept suverenity považuje za „doktrinální protějšek použití jednobodových forem perspektivy na prostorovou organizaci politiky“ (Ruggie, 1993, s. 159). Vznik subjektů, které dnes označujeme jako moderní stát, okolo 17. století a koneckonců i současná představa státu jsou přímo závislé na jasně ohraničeném prostoru. Nejznámější a nejpoužívanější definice moderního státu z pera Maxe Webera říká, že stát je organizace, která drží monopol na legitimní použití fyzické síly na daném území (Weber, 1972). Aspekt teritoriality a samo území, ačkoli představuje klíčovou a nedílnou součást definice, ovšem zůstaly jak samotným Weberem, tak i dalším výzkumem nedostatečně teoreticky ukotveny. Jsou považovány za automaticky dané a bezproblémové, ačkoli tomu tak ani v nejmenším není (Elden, 2005, s. 10). I Ruggie považuje za „skutečně udivující“, že byl koncept teritoriality v rámci mezinárodní politiky tak málo zkoumán, a přirovnává to k nedívání se na zemi, po níž člověk kráčí (Ruggie, 1993, s. 174).

Na rozdíl od středověku, kdy se společnost vyznačovala rozdrobeností, extrémní lokalizací a mnohočetnou loajalitou danou lenním vztahem, příbuzenstvem nebo vírou (Tilly, 1975; Cerny, 2005), se moderní systém států zorganizoval právě na základě teritoriality. Henri Lefebvre vysvětluje pád impérií jejich neschopností kontrolovat svůj prostor. Stát chápe jako entitu udržující rovnováhu sil mezi třídami a frakcemi. Toto vyrovnávání zájmů ovšem není konkrétní bez prostorového rámce, který jej vymezuje (Lefebvre, 1991, s. 280–281). Mathias Albert a Lothar Brock zdůvodňují přechod k novému systému dvěma navzájem se doplňujícími trendy: nadcházející modernizací a akumulací kapitálu a reformací a náboženskými válkami, které uvolnily církevní poručnictví sekulárním evropským vládcům. Schopnost ovládat určité území a populaci, která na něm žije, nahradila Boží vůli jako zdroj legitimacy panovníka (Albert – Brock, 2001, s. 34).

Koncept státní teritoriality lze podle Daniela Kofmana (Kofman, 2007, s. 67–68) charakterizovat čtyřmi hlavními aspekty: exkluzivitou, územní celistvostí, stálostí a seskupováním. Z územní celistvosti existují výjimky, jako jsou například enklávy, a bez stálosti hranic v čase by celý koncept ztrácel smysl.⁶ Pro účely této stati jsou ovšem klíčové dru-

hé dva aspekty teritoriality. Exkluzivita moci na daném území je v přímém rozporu se středověkým systémem a zásadním prvkem moderního státu a jeho suverenity. Legitimizace moci skrz ovládnutí teritoria vyžaduje, aby byla nadvláda jednoznačně určena. Panovník ovládající území *A* nemůže ovládat území *B*, protože by tím zpochybnil legitimitu a samotnou existenci panovníka území *B*. Vzniká tedy systém „*reciprocity a morální rovnocennosti mezi aktéry*“ (Mansbach – Wilmer, 2001, s. 53). To je základní předpoklad a charakteristika *vnější suverenity*, tedy nedotknutelnosti teritoriální integrity státu. Pro stát a jeho autoritu vzniká klíčové rozlišení mezi prostorem uvnitř vlastních hranic a prostorem mimo ně. Takové rozlišení by ovšem nebylo možné bez možnosti tyto prostory jednoznačně charakterizovat – určit jejich polohu, rozlohu a hranice mezi nimi. To potom vyžaduje absolutní koncepci prostoru, protože pouze absolutní určení místa umožňuje exkluzivitu jasně a jednoznačně vymezit. Pokud by se místo definovalo v závislosti na pozici pozorovatele a na zvoleném vztažném systému, exkluzivita by nebyla možná.

Seskupování funkcí v rámci jednoho území (*clustering* nebo také *bundling*) je potom chápáno jako hlavní důvod úspěchu koncepce moderního národního státu. Vychází z předem určeného, jasně ohraničeného území, které dobře postihuje metafora „stát jako nádoba“. Tato nádoba je pak naplňována různými funkcemi, pro něž ovšem stěny nádoby vymezují hranice působnosti. V rámci těchto stěn vykonává stát svou moc bez vnějších vlivů ve všech sektorech (*vnitřní suverenity*). Neil Brenner a jeho kolegové proto označují stát za stálý, bezčasý teritoriální kontejner, v němž jsou uzavřeny ekonomické a politické procesy (Brenner – Jessop – Jones – MacLeod, 2003, s. 2). Funkce, jimiž se stát-nádoba naplňuje, rozděluje Peter J. Taylor (Taylor, 2003) na čtyři hlavní skupiny. To, co označuje jako *moc*, je v podstatě obrana a údržba hranic teritoria (stěn nádoby) pomocí války. Zároveň sem spadají také pravidla, jimiž se musí řídit obyvatelstvo uvnitř státu. Války se stávají záležitostí mezistátní; uvnitř kontejneru stát přijímá zákony a vymáhá je pomocí svého monopolu na legitimní násilí. *Bohatství* je správa ekonomických záležitostí. Vedle vybírání daní si stát, který už nemohl rozšiřovat své území při respektování suverenity ostatních, našel nový cíl – zajišťování zisku. Stal se ochráncem obchodu a ochráncem před konkurencí, ekonomickým facilitátorem. V *kulturních* otázkách se stát podílí na vytváření identity. Lid-národ je označen za pravý zdroj legitimacy a národní identita nahrazuje náboženství. Podle Taylora je právě označení suverénního území státu za prostor specifický pro národ, tedy vlast, klíčem k úspěchu konceptu teritoriality a národního státu. Charakter teritoria se tak mění, a to zejména v otázce integrity hranic. Primární povinností státu se stává bránit vlast (Taylor, 2003, s. 106). Idea lidu jako národa, která je veskrze demokratická, podnítl rozšiřování volebního práva a stát se začíná zajímat o problémy svých voličů, *společnosti*. Má morální povinnost postarat se o své obyvatele a stává se sociálním kontejnerem. Všechny tyto funkce – moc, bohatství, kultura a společnost – vyplňují stejnou nádobu se stejnými okraji, liší se od řešení v ostatních nádobách-státech, a tak postupně dále utvrzují odlišnou identitu obyvatel státu. Jak tvrdí David Harvey, odlišnost identit je opět úzce spjata s absolutním pojetím prostoru, protože kartografie, jež umožnila pevně určit „místo“ lidí v prostorovém pořádku, položila základy samotného konceptu „jinakosti“ v do té doby univerzalistickém pojetí lidstva (Harvey, 2000, s. 250).

Dualita prostoru uvnitř a vně nádoby-státu důležitým způsobem ovlivnila i moderní představy o fungování světového uspořádání. Řada teorií mezinárodních vztahů, jež ve své době dominovaly diskuzi, jako jsou neorealismus nebo neoliberalismus (srovnej Brown, 2001, s. 48–49), se odmítala zabývat děním uvnitř států, které považovala za „černé skříňky“, a věnovala se pouze vztahům mezi nimi (Legro – Moravcsik, 1999, s. 13). Jak ukazuje R. B. J. Walker, moderní politická analýza je založena na této dichotomii. Dělí se na výzkum *politiky* v rámci *společenství* uvnitř států-nádob a *vztahů* mezi státy ve světové *anarchii* (Walker, 1995, s. 142).

ODRAZ KONCEPCE RELATIVNÍHO PROSTORU

Hlavním atributem absolutního prostoru je jeho neměnnost. V Newtonově modelu je prostor stáze na rozdíl od času, který je dynamický a neustále ubíhá. Je ovšem otázkou, jestli toto pojetí prostoru, času a jejich vztahu vyhovuje současným představám o realitě. Zdá se totiž, že otázky politické identity, a tedy legitimizace různých variací inkluze a exkluze, už nelze při tradičním chápání teritoriality adekvátně zodpovědět (*Walker, 1995, s. 21*). Ve fyzice rozšířila teorie relativity dynamičnost i na prostor, protože absolutní charakter si zachovává jen čtyřrozměrné kontinuum. V ostatních oborech se o nové přístupy pokoušejí také, popřípadě se pokoušejí najít třetí, kompromisní cestu. Dobře je to patrné v geografii, ale pochopitelně i v mezinárodních vztazích.

Doreen Masseyová například ukazuje, jak geografie nejdříve popřela pozitivistické pojetí prostoru v absolutním smyslu a přišla s představou prostoru jako společenského konstruktů, aby vzápětí čelila kritice, jež takový přístup označila za příliš zjednodušený. Podle radikální geografie sice společnost, například města, ovlivňuje prostor kolem sebe, je ale zároveň prostorem do určité míry určena ve své organizaci (*Massey, 1993, s. 145–146*).

Přestože postmoderní geografie nedokázala zcela vytlačit absolutní prostor a kontejnerový pohled z filozofie geografie, začala používat jiný jazyk, který potřebovala pro popis skutečnosti. Tzv. sociální prostor je jedním z takových konstruktů, který nefunguje podle euklidovských standardů,⁷ protože není izotropní (tedy ve všech směrech stejný) a procesy, které v něm probíhají, nejsou metrické, nelze je měřit v metrech (*Harvey, 1969, s. 191*). Je konstruován jednotlivcem nebo společností a určen vztahy mezi jejími členy a způsoby chování. Jako takový také zároveň zpětně ovlivňuje myšlení jednotlivců (*srovnej Lefebvre, 1991, s. 26*). Neeuklidovského prostoru dosáhneme ovšem i v případě, kdy sice zůstaneme u popisu zemského povrchu, vzdálenost mezi dvěma místy ale přestaneme měřit staticky v kilometrech, nýbrž dynamicky například pomocí času potřebného pro přesun z jednoho místa do druhého. Prostor se s novým pohledem náhle deformuje. Vypadá různě z různých míst a pohledů různých pozorovatelů. Ještě jiný obraz světa okolo sebe dostaneme, pokud budeme vzdálenost definovat pomocí ceny přesunu. V obou případech může dojít k tomu, že například Příbram bude od Ústí nad Orlicí „dál“ než Praha od Londýna. Takový prostor ovšem zcela popírá základní aspekty teritoriality, tak jak je definuje Daniel Kofman (*Kofman, 2007*). Primárně je samozřejmě popřena územní celistvost, protože ji dynamický obraz prostoru popírá. Geografové například mluví o „světovém městě“, které představují hlavní metropole planety propojené daleko hustší sítí vztahů, než najdeme mezi jednotlivými městy a jejich okolím ve smyslu absolutního prostoru. Extrémním příkladem je potom kyberprostor, který absolutní prostor nemění, ale rovnou zcela odstraňuje. Události v něm probíhají současně na všech místech planety. Stejně tak je zpochybněna i stálost, protože dynamická definice prostoru znamená, že prostor nezůstává statický a náš pohled na něj se neustále proměňuje. Vezmeme-li příklad definice vzdálenosti pomocí doby potřebné k přesunu, pak zavedení nového vlakového nebo leteckého spojení zcela změní obraz světa, protože pochopitelně změní vzdálenosti.⁸

Mluví-li Edward Soja (*Soja, 1989*) o tom, že sociální vědy preferovaly čas před prostorem, zanedbávaly význam prostoru a nechaly čas, aby dominoval interpretaci sociálních vztahů, naznačuje, že je zapotřebí význam času a prostoru postavit na jednu úroveň. Paralela s Einsteinovou rovnocenností všech čtyř rozměrů prostor času místo rozlišení tří statických prostorových a jedné dynamické časové dimenze je potom nasnadě.

Výzkum politiky a mezinárodních vztahů se také musí v posledních desetiletích vyrovnávat s pokusy o přehodnocení základních postulátů. John Agnew označil přesvědčení, že stát má suverénní kontrolu nad svými teritoriálními hranicemi, přijímání binární opozice domácí a zahraniční politiky jako pevné vlastnosti moderního systému a chápání státu jako teritoriálního kontejneru za „*teritoriální past*“, která podvědomě ovlivňovala výzkum

státu a mezistátních vztahů (Agnew, 1994). Reálné procesy přitom toto pojetí zpochybnoují hned několika způsoby.

Jednou z možností, jak se s takovou pastí vypořádat, je dynamizace prostoru obdobným způsobem, jako to dělá postmoderní geografie. Globalizace nerovnoměrně propojuje prostor jednotlivých států-nádob a způsobuje, že dochází „*k propojování velmi vzdálených lokalit takovým způsobem, že místní události jsou formovány událostmi dějícími se na míle daleko a naopak*“ (Giddens, citováno dle Sýkora, 2000, s. 72). Stát jako nádoba má díru a protéká (Brenner – Jessop – Jones – MacLeod, 2003, s. 3). Moisés Naím (Naím, 2008) v této souvislosti mluví o sítích a popisuje, jak s jejich pomocí funguje obchod, ale i organizovaný zločin nezávisle na teritoriu a na prostorových omezeních (ve smyslu absolutního prostoru).

Jedním z nejzpochybnovanějších aspektů teritoriality státu je spojování funkcí do stejného prostorového rámce (srovnej Kofman, 2007; Brenner – Jessop – Jones – MacLeod, 2003, s. 4; Sum, 2003, s. 208). Narůstající internacionalizace ekonomických vztahů a zvyšující se přeshraniční mobilita pracovních sil a osob obecně způsobují, že řadu funkcí, které stát úspěšně uchopil a jejichž působnost překryl s vlastním územím, již na této bázi vykonávat buď nelze vůbec, anebo je jejich přesun na jinou úroveň žádoucí. V oblasti bezpečnostní politiky je možné nalézt příklady pro oba takové případy. Moderní mezinárodní terorismus, jak jej známe z posledních několika desetiletí, využívá právě narůstající provázanost celosvětového dění, okamžitou komunikaci a kyberprostor. Možnost států zajišťovat bezpečnost svých občanů je tak velmi nízká, protože teroristické útoky mohou být plánované, financované a v neposlední řadě i v některých případech prováděné z jakéhokoli místa na planetě. Obdobná je situace v oblasti ekonomiky, kde zejména současná finanční a ekonomická krize ukázala, že státy nejsou schopny zajistit své ekonomické zájmy a jsou značně oslabeny i v zajišťování ekonomické bezpečnosti svých obyvatel.⁹

Normativní argumenty pro přesun některých funkcí na jinou než státní úroveň, které se v diskuzi objevují, je možné chápat jako jakýsi návrat univerzálních hodnot. Například univerzalita lidských práv v pojetí západní civilizace jde přímo proti tradiční koncepci suverenity ve smyslu nezasahování do vnitřních záležitostí státu. Koncepty humanitární intervence nebo R2P (*responsibility to protect*) předpokládají existenci norem, jejichž platnost se teritoriálně neshoduje s žádným státem nebo s jakýmkoli jiným prostorově definovaným celkem, ale zahrnuje celé lidstvo bez výjimky. Do této kategorie patří i nové instituce, jako je například Mezinárodní trestní tribunál. Anthony McGrew v této souvislosti mluví o rozšíření politiky na celý svět a o překrývání prostorů domácí a mezinárodní politické akce (McGrew, 1995, s. 13).

Zvláštním příkladem takového přesunu kompetencí a jejich sdílení je pochopitelně evropská integrace. V rámci Evropské unie (EU) se celá řada funkcí přesouvá na nadnárodní úroveň a nadřazenost evropského práva nad národním právem způsobuje, že teritorium státu v některých oblastech přestává plnit funkci stěn nádoby, ale prosakuje oběma směry (srovnej Rovná – Kasáková – Váška /eds./, 2007). Koncept teritoria se tak podle Virginie Mamadouhové (Mamadouh, 2001) na Evropskou unii nedá použít ve stejném významu jako u národního státu, protože vykazuje odlišné vlastnosti.

Oddělování funkcí od teritoria státu reflektuje také například tzv. nový medievalismus, který se domnívá, že současný svět vykazuje řadu podobných znaků jako středověké uspořádání před nástupem národních států. Suverenity je v jeho podání sdílena více institucemi na různých úrovních. Stát sice zcela nemizí, ale o své funkce se musí podělit s vyššími i nižšími úrovněmi vládnutí. Některé takové instituce navíc nemusejí být organizovány teritoriálně, ale funkcionálně (Anderson, 1995). Ke znakům, které podle Philipa G. Cernyho (Cerny, 2005) současný svět sdílí se středověkem, patří například konkurující si instituce s překrývajícími se jurisdikcemi, pohyblivější teritoriální hranice uvnitř i mezi státy a chybějící vnější tlak na teritorializaci, několikerá nebo rozdrobená loajalita a identita či nerovnoměrný rozvoj nových prostorů a fragmentace těch starých.

Snahám o přehodnocení se nevyhnula ani geopolitika – s teritoriálním pojetím státu nitermně spjatá. Ó Tuathailova kritická geopolitika chce „*problematizovat, jak je globální prostor bez ustání nově představován a přepisován mocenskými centry*“ (Ó Tuathail, 1996, s. 249). Tam, kde tradiční geopolitika považovala geografii za způsob popsání skutečností a vztahů, kritická geopolitika ji chápe jako „*vytvořenou klíčovými jedinci a institucemi a poté vnucenou světu jako rámeček porozumění*“ (Sharp, 2008, s. 191). Současný svět – řečeno Ó Tuathailovými slovy – se vyvíjí v „*postmoderních geopolitických podmínkách*“ (Ó Tuathail, 2000, s. 167), které nabourávají klasický systém států vytvářením nových pojetí.

KRITIKA OPOUŠTĚNÍ KONCEPTU TERITORIALITY A NÁRODNÍHO STÁTU

Mezinárodní vztahy zřejmě rezignovaly na popis reality jako pouhého jednoduchého systému vzájemně se vylučujících teritoriálních celků. Diskuzi značně ovlivňuje koncepce relativního, dynamického prostoru, který se liší v závislosti na pozorovateli a jehož vlastnosti se v různých místech různí. Přesto koncept absolutního prostoru i teritoriálního národního státu ještě nacházejí své zastánce. To má svou obdobu i ve filozofii fyziky, kde se například Hugh M. Lacey (Lacey, 1970, s. 340) domnívá, že koncept absolutního prostoru ještě nebyl přesvědčivě vyvrácen, a přestože jsou zpochybněny Newtonovy důkazy jeho existence, zůstává otevřena možnost, že se nějaký jiný důkaz podaří nalézt. Podobně i Grünbaum tvrdí, že teorie relativity zcela nepopřela koncept absolutního prostoru, protože hranice prostoru v nekonečnu převzaly roli Newtonovy absolutní vztahné soustavy a místo toho, aby byla hmota zdrojem celkové struktury prostoročasu, jen tuto strukturu modifikuje (citováno dle Harvey, 1969, s. 196). V oboru mezinárodních vztahů je také možné najít argumenty pro zachování teritoriálního definování vztahů.

Jeden směr úvah se táže, jestli je přesvědčení o konci národního státu skutečně způsobeno opuštěním konceptu teritoriality a jiným chápáním prostoru. Univerzalita norem a nabourávání vnitřní suverenity státu nemusejí nutně měnit ontologický přístup, ale mohou představovat pouze rozšíření teritoria přes stávající hranice. Evropská unie může být takovým případem, kde sice dochází ke ztrátě suverenity jednotlivých členských států, jako celek je ovšem EU opět definována teritoriálně. V konečném důsledku může globalizace uvažovaná ve stejném teritoriálním paradigmatu vést ke stále větším celkům, nebo obdobně jako Grünbaumův vesmír až ke ztotožnění teritoria s celkovým prostorem – ke globálnímu státu (srovnej Shaw, 2003).

Podobně lze v diskuzi o současných přístupech k mezinárodním vztahům najít i názory, že koncepty jako například humanitární intervence nutně nepředznamenávají konec významu teritoriality. Helen Thompsonová (Thompson, 2006, s. 255–256) se domnívá, že spojování vnější suverenity s vestfálským systémem teritoriálních států nedává smysl, protože původní smlouvy nic takového neobsahovaly a i pozdější smlouvy umožňovaly státům zasahovat do záležitostí ostatních zemí. Současné univerzalistické koncepty, jako je například lidská bezpečnost nebo R2P, proto nutně neznamenají snižování role konceptu teritoriality pro uvažování o mezinárodních vztazích.

Řada autorů zpochybňuje odklon od konceptu národního, teritoriálně definovaného státu kvůli tomu, že stát stále zůstává klíčovým aktérem praxe mezinárodních vztahů, což teorie nemůže ignorovat (Shaw, 2000, s. 20; Miller, 2001, s. 25). Státy podle nich nepřišly o svou pravomoc přijímat zákony, které regulují dění na jejich teritoriálně vymezeném území. I mezinárodní právo a mezinárodní instituce jsou založeny na členství národních států – členy Organizace spojených národů se nemohou stát jiné subjekty než státy (srovnej Charta Organizace spojených národů, 1945, článek 3 a 4). Stejně tak i členy Evropské unie jsou samozřejmě národní státy a pouze se souhlasem každého z nich mohou být pravomoci nadnárodního celku měněny nebo posilovány.

Navíc lze uvést řadu normativních důvodů pro zachování teritoriální organizace společnosti a pro spojování správy věcí veřejných ve shodných územních celcích. Daniel Kofman (*Kofman, 2007*) například upozorňuje na to, že veřejné statky (*public goods*) nejsou jen nedělitelné, ale také teritoriální – statky, jako je například čistý vzduch, nejsou vázány na občanství nebo na loajalitu, ale na dané území. Jejich financování potom musí být centralizované, aby šlo v případě potřeby přesouvat zdroje z jedné kapitoly do druhé; společný rozpočet je také veřejným statkem. Pro rozhodování o použití těchto zdrojů je pak ovšem zapotřebí transparentního systému. Teritoriální suverénní stát může být tedy podle Kofmanova názoru normativně optimálním způsobem organizace politického života, jenž zajišťuje efektivitu správy a brání duplikacím na straně jedné a umožňuje demokratickou kontrolu na straně druhé.¹⁰ Nabízí se potom otázka, jestli tyto důvody nebudou dostatečné pro udržení výsadního postavení teritoriálního státu v mezinárodním systému. V takovém případě by ale i teorie mezinárodních vztahů musela tuto skutečnost reflektovat a s konceptem teritoriality dále počítat.

ZÁVĚREM

Tato práce se pokusila nastínit paralelu mezi představami filozofie fyziky o absolutním a relativním prostoru a konceptem teritoriality moderního státu v oboru mezinárodních vztahů a jeho zproblematizováním. Přestože nelze hledat kauzální vazbu mezi filozofickou diskuzí a teoriemi mezinárodních vztahů, oba obory vycházejí ze stejné sumy poznání a z pohybu myšlení ve společnosti. Změny, které se projeví v jednom z nich, se pravděpodobně nějakým způsobem projeví i ve druhém.

Ukázal jsem, jak se převaha konceptualizace prostoru jako absolutního projevila při vzniku konceptu moderního státu v jeho současné teritoriální formě. Také jsem ukázal, že ačkoli se filozofie fyziky už počátkem 20. století přiklonila k relativizujícímu pohledu na svět a koncept absolutního prostoru víceméně odvrhla, mezinárodních vztahů se relativizace prostoru dotkla až v posledních desetiletích. Velká část současných úvah o mezinárodních vztazích klade důraz na aktéry a jevy, které není možné definovat teritoriálně, jako tomu je u moderního národního státu. Pozitivistický popis skutečnosti, který odpovídá myšlence absolutního prostoru a absolutního souřadného systému, se musí vypořádat s konstrukcí skutečnosti závislé na pohledu pozorovatele. Vzhledem k tomu, že si relativita ve fyzice a potažmo i ve filozofii stále udržela své místo, nelze předpokládat, že by se z mezinárodních vztahů její obdoba v nejbližší době jakkoli vytratila.

Přesto se teritoriálně definovaný stát z úvah o mezinárodních vztazích zcela nevytrácí. Zejména jeho výsadní postavení v praxi mezinárodních vztahů musí mít dopad na teoretickou diskuzi. Názorně to ukazuje Mohammed Ayoob, když se pokouší najít kompromis mezi konstruktivistickým konceptem sekuritizace a výsadním postavením státu a tvrdí, že úspěšně sekuritizovat lze jen hrozby „*státním institucím nebo hranicím a/nebo režimu*“ (*Ayoob, 2005, s. 21*). Budoucnost oboru mezinárodních vztahů tedy zřejmě je – jak píše Chris Brown (*Brown, 2001, s. 260–262*) – ve snaze spojit teritoriální stát a suprateritoriální prostor (*supraterritorial spaces*).

¹ Jsem vděčný Dr. Oto Konrádovi za představu filozofie coby odrazu širšího pohybu myšlení společnosti.

² Charakterem prostoru se primárně zabývá filozofie fyziky, a proto se práce soustředí v rámci širokého oboru filozofie právě na ni.

³ Ačkoli se karteziánská rovnost hmoty a prostoru vykládá jako příklad relační teorie prostoru, nebyl René Descartes podle Miliče Čapka ve svém uvažování zcela konzistentní. Čapek ukazuje na zákon zachování množství pohybu (hybnosti), že „Descartes implicitně předpokládal absolutní referenční rámec nerozlišitelný od newtonovského [absolutního – poznámka autora] prostoru“ (Čapek, 1976, s. XXIV).

⁴ Představa prostoru jako homogenního byla dále umocněna rozvojem přírodních věd. Jedním z jejich základních postulátů je nekonečná opakovatelnost experimentu. Při laboratorních podmínkách jsou jedinými faktory, které nelze kontrolovat, čas a místo. Protože ovšem experiment lze opakovat, je možné předpokládat homogenitu času i prostoru (Goudge, 1953, s. 445).

- ⁵ Pod pojmem geografická revoluce lze chápat vznik moderní geografie, který byl důsledkem nových geografických poznatků, souvisejících s objevnými cestami a s rozvojem matematické geografie a kartografie.
- ⁶ Hranice států se pochopitelně v průběhu času mění. Dochází k tomu ale spíše výjimečně a obvykle jako důsledek extrémních událostí, jako je válka nebo rozpad státu.
- ⁷ Euklidovský prostor je nekonečný a homogenní, tedy takový, jak jej chápal i René Descartes. Platí v něm postuláty řeckého matematika Euklída o vlastnostech přímek a úhlů.
- ⁸ Když relativita změnila nazírání na svět, ovlivnila samozřejmě i řadu jiných oborů. Výmluvným příkladem může být výtvarné umění, kde se kubisté pokoušeli zobrazit předmět současně z mnoha různých perspektiv.
- ⁹ Ačkoli byly přístupy zabývající se procesy uvnitř států a jejich vlivem na mezinárodní systém pochopitelně v diskuzi o mezinárodních vztazích vždy přítomny, ostré rozdělení vnitřního a vnějšího se prosadilo zejména v bezpečnostních studiích. S koncem studené války potom akademická literatura mluví o „nové bezpečnostní agendě“ (Lutterbeck, 2005, s. 231) a o splývání vnitřní a vnější bezpečnosti (Crelinsten, 1998; Cockell, 2002; Heisbourg, 2003; Dalgaard-Nielsen, 2005; Kraska, 2007).
- ¹⁰ Podobně se i James Anderson (Anderson, 1995, s. 98) zaštituje demokratickou legitimitou při kritice tzv. nového medievalismu.

Literatura

- Agnew, John A. (1994): The territorial trap: The geographical assumptions of international relations theory. *Review of International Political Economy*, Vol. 1 (1994), No. 1, s. 53–80.
- Albert, Mathias – Brock, Lothar (2001): What Keeps Westphalia Together? Normative Differentiation in the Modern System of States. In: Albert, Mathias – Jacobson, David – Lapid, Yosef (eds.): *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press, 2001, s. 29–49.
- Anderson, James (1995): The exaggerated death of the nation-state. In: Anderson, James – Brook, Chris – Cochrane, Allan (eds.): *A global world?: Re-ordering political space*. New York: Oxford University Press, 1995, s. 65–112.
- Ayoob, Mohammed (2005): Security in the Age of Globalization: Separating Appearance from Reality. In: Aydinli, Ersel – Rosenau, James N. (eds.): *Globalization, Security, and the Nation State*. Albany, NY: State University of New York Press, 2005, s. 9–26.
- Brenner, Neil – Jessop, Bob – Jones, Martin – MacLeod, Gordon (2003): Introduction. In: Brenner, Neil – Jessop, Bob – Jones, Martin – MacLeod, Gordon (eds.): *State/space: A reader*. Malden: Blackwell, 2003, s. 1–26.
- Brown, Chris (2001): Understanding International Relations. Basingstoke: Palgrave, 2001.
- Cerny, Philip G. (2005): Terrorism and the New Security Dilemma. *Naval War College Review*, Vol. 58 (2005), No. 1, s. 10–33.
- Cockell, John G. (2002): Civil-Military Responses to Security Challenges in Peace Operations: Ten Lessons from Kosovo. *Global Governance*, Vol. 8 (2002), No. 4, s. 483–502.
- Crelinsten, Ronald D. (1998): The Discourse and Practice of Counter-Terrorism in Liberal Democracies. *Australian Journal of Politics and History*, Vol. 44 (1998), No. 1, s. 389–413.
- Čapek, Milič (1976): *The Concepts of Space and Time*. Dordrecht: D. Reidel, 1976.
- Dalgaard-Nielsen, Anja (2005): Homeland Security and the Role of the Armed Forces: A Scandinavian Perspective. In: Borchert, Heiko (ed.): *Weniger Souveränität – Mehr Sicherheit: Schutz der Heimat im Informationszeitalter und die Rolle der Streitkräfte*. Hamburg: Verlag E. S. Mittler & Sohn, 2005, s. 59–75.
- Descartes, René (1998): *Principy filosofie*. Výběr a překlad Tomáš Marvan a Petr Globiček. Praha: Filosofia, 1998.
- Dorling, Jon (1978): Did Einstein Need General Relativity to Solve the Problem of Absolute Space? Or Had the Problem Already Been Solved by Special Relativity? *British Journal for the Philosophy of Science*, Vol. 29 (1978), No. 4, s. 311–323.
- Einstein, Albert (1993): *Jak vidím svět*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993.
- Einstein, Albert (2005): *Teorie relativity*. Brno: VUTIUM, 2005.
- Elden, Stuart (2005): Missing the point: Globalization, deterritorialization and the space of the world. *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 30 (2005), No. 1, s. 8–19.
- Goudge, Thomas A. (1953): Physical Cosmology and Philosophical Physics. *Review of Metaphysics*, Vol. 7 (1953), No. 3, s. 444–451.
- Harvey, David (1969): *Explanation in Geography*. London: Edward Arnold, 1969.
- Harvey, David (2000): *The Condition of Postmodernity*. Cambridge, MA – Oxford: Blackwell, 2000.
- Heisbourg, François (2003): A New Security Landscape: The End of the Post-Cold War Era. *Asia-Pacific Review*, Vol. 10 (2003), No. 1, s. 52–63.
- Huggett, Nick – Hofer, Carl (2009): Absolute and Relational Theories of Space and Motion. In: Zalta, Edward N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Fall 2009 Edition. Stanford, CA: Stanford University, 2009, <http://plato.stanford.edu/archives/fall2009/entries/spacetime-theories/>
- Charta Organizace spojených národů (1945). San Francisco, 26. června 1945, <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/charta-organizace-spojnych-narodu-a-statut-mezinarodniho-soudniho-dvora.pdf>
- Chotaš, Jiří (2004): Kant o prostoru jako čistém smyslovém názoru. In: Ajvaz, Michal – Havel, Ivan M. – Mitášová, Monika (eds.): *Prostor a jeho člověk*. Praha: Vesmír, 2004, s. 97–114.

- Kant, Immanuel (2001): *Kritika čistého rozumu*. Praha: OIKOYMENH, 2001.
- Khamara, Edward J. (1993): Leibniz' Theory of Space: A Reconstruction. *The Philosophical Quarterly*, Vol. 43 (1993), No. 173, s. 472–488.
- Kofman, Daniel (2007): The Normative Limits to the Dispersal of Territorial Sovereignty. *The Monist*, Vol. 90 (2007), No. 1, s. 65–85.
- Koyré, Alexandre (2006): *Rozhovory nad Descartem*. Praha: Vyšehrad, 2006.
- Kraska, Peter B. (2007): Militarization and Policing – Its Relevance to 21st Century Police. *Policing*, Vol. 1 (2007), No. 4, s. 501–513.
- Lacey, Hugh M. (1970): The Scientific Intelligibility of Absolute Space: A Study of Newtonian Argument. *British Journal for the Philosophy of Science*, Vol. 21 (1970), No. 4, s. 317–342.
- Lefebvre, Henri (1991): *The Production of Space*. Oxford: Blackwell, 1991.
- Legro, Jeffrey W. – Moravcsik, Andrew (1999): Is Anybody Still a Realist? *International Security*, Vol. 24 (1999), No. 2, s. 5–55.
- Lightman, Alan (1992): *Great Ideas in Physics*. New York: McGraw-Hill, 1992.
- Lutterbeck, Derek (2005): Blurring the Dividing Line: The Convergence of Internal and External Security in Western Europe. *European Security*, Vol. 14 (2005), No. 2, s. 231–253.
- Mamadouh, Virginie (2001): The Territoriality of European Integration and the Territorial Features of the European Union: The First 50 Years. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 92 (2001), No. 4, s. 420–436.
- Mansbach, Richard W. – Wilmer, Franke (2001): War, Violence, and the Westphalian State System as a Moral Community. In: Albert, Mathias – Jacobson, David – Lapid, Yosef (eds.): *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press, 2001, s. 51–71.
- Massey, Doreen (1993): Politics and space/time. In: Keith, Michael – Pile, Steve (eds.): *Place and the politics of identity*. London: Routledge, 1993, s. 141–161.
- Matthey, George J. (2003): *Critique of Pure Reason. Lecture Notes: Space*. Davis, CA: UC Davis, April 13, 2009, <http://www-philosophy.ucdavis.edu/matthey/phi175/spacelethead.html>
- McGrew, Anthony (1995): World order and political space. In: Anderson, James – Brook, Chris – Cochrane, Allan (eds.): *A global world?: Re-ordering political space*. New York: Oxford University Press, 1995, s. 11–64.
- Miller, Benjamin (2001): The Concept of Security: Should It Be Redefined? *Journal of Strategic Studies*, Vol. 24 (2001), No. 2, s. 13–42.
- Naím, Moisés (2008): *Černá kniha globalizace*. Praha: Vyšehrad, 2008.
- Newton, Isaac (1974): *Sir Isaac Newton's Mathematical Principles of Natural Philosophy and His System of the World. Volume I*. Berkeley – Los Angeles: University of California Press, 1974.
- Ó Tuathail, Gearóid (1996): *Critical geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- Ó Tuathail, Gearóid (2000): The Postmodern Geopolitical Condition: States, Statecraft, and Security at the Millennium. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 90 (2000), No. 1, s. 166–178.
- Rovná, Lenka – Kasáková, Zuzana – Váška, Jan (eds., 2007): *Evropská unie v členských státech a členské státy v Evropské unii: Europeizace vybraných zemí EU*. Praha: Eurolex Bohemia – VIP Books, 2007.
- Ruggie, John G. (1993): Territoriality and beyond: Problematizing modernity in international relations. *International Organization*, Vol. 47 (1993), No. 1, s. 139–174.
- Sharp, Jo (2008): Gearóid Ó Tuathail „Critical Geopolitics“ (1996). In: Hubbard, Phil – Kitchin, Rob – Valentine, Gill (eds.): *Key Texts in Human Geography*. London: Sage, 2008, s. 189–196.
- Shaw, Martin (2000): The Development of „Common-Risk“ Society: A Theoretical Overview. In: Kuhlmann, Jürgen – Callaghan, Jean (eds.): *Military and Society in 21st Century Europe: A Comparative Analysis*. Hamburg: LIT, 2000, s. 13–26.
- Shaw, Martin (2003): The State of Globalization: Towards a Theory of State Transformation. In: Brenner, Neil – Jessop, Bob – Jones, Martin – MacLeod, Gordon (eds.): *State/space: A reader*. Malden: Blackwell, 2003, s. 117–130.
- Schüller, Volkmar (ed., 1991): *Der Leibniz-Clarke Briefwechsel*. Berlin: Akademie Verlag, 1991.
- Soja, Edward (1989): *Postmodern Geographies*. London: Verso, 1989.
- Sum, Ngai-Ling (2003): Rethinking Globalisation: Re-articulating the Spatial Scale and Temporal Horizons of Trans-Border Spaces. In: Brenner, Neil – Jessop, Bob – Jones, Martin – MacLeod, Gordon (eds.): *State/space: A reader*. Malden: Blackwell, 2003, s. 208–224.
- Sýkora, Luděk (2000): Globalizace a její společenské a geografické důsledky. In: Jehlička, Petr – Tomeš, Jiří – Daněk, Petr (eds.): *Stát, prostor, politika: Vybrané otázky politické geografie*. Praha: Univerzita Karlova, 2000, s. 59–79.
- Taylor, Peter J. (2003): The State as Container: Territoriality in the Modern World-System. In: Brenner, Neil – Jessop, Bob – Jones, Martin – MacLeod, Gordon (eds.): *State/space: A reader*. Malden: Blackwell, 2003, s. 101–113.
- Thompson, Helen (2006): The Case for External Sovereignty. *European Journal of International Relations*, Vol. 12 (2006), No. 2, s. 251–274.
- Tilly, Charles (1975): Reflections on the History of European State-Making. In: Tilly, Charles (ed.): *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press, 1975, s. 3–83.

KONZULTACE: POJETÍ PROSTORU

- Walker, R. B. J. (1995): *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Weber, Max (1972): *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tübingen: Mohr, 1972.

Poznámka

Rád bych poděkoval třem anonymním recenzentům a šéfredaktorovi Mezinárodních vztahů, bez jejichž rad by tento článek nikdy nedospěl do publikovatelné podoby. Tato práce vznikla v rámci výzkumného záměru MSM0021620841 Rozvoj české společnosti v EU: výzvy a rizika.